

Katarzyna Szorc

Rozumienie kompetencji zawodowych nauczycieli gimnazjów

*O reformie zadecydują
kompetentni nauczyciele...*
Kazimierz Denek

Wprowadzenie

Współczesny świat niesie tyle szans i nadziei na lepsze jutro, co i zagrożeń wynikających z uczestniczenia w różnorodnych napięciach, trudnościach, często i patologiach. Taki świat i edukacja w nim uwikłana wymusza niejako typ człowieka – a więc i nauczyciela – który mógłby sprostać owym trudnym okolicznościom i zadaniom. Współczesność nieustannego kryzysu potrzebuje człowieka/nauczyciela „pełnomocnego – o ukształtowanych kompetencjach do formułowania i rozwiązywania nowych, trudnych zadań, mądrego, odpowiedzialnego, współczulnego i zdolnego do solidarnego współdziałania”¹.

W związku z tym warto niewątpliwie się przyjrzeć sylwetce współczesnego nauczyciela. Jak podkreśla E. Kameduła, „szczególnie w gimnazjach potrzebni są nauczyciele z doskonałymi umiejętnościami pedagogicznymi (podkr. K.S.) w zakresie organizacji procesu wychowania, rozwiązywania różnorodnych konfliktów, prowadzenia działalności profilaktycznej, współpracy ze środowiskiem rodzicielskim i różnorodnymi instytucjami prowadzącymi działalność dla młodzieży”².

¹ Z. Kwieciński, *Edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, [w:] J. Gnitecki, J. Rutkowiak (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, Warszawa – Poznań 1999, s. 19.

² E. Kameduła, *Potrzeba zmian w kształceniu nauczycieli dla reformowanej szkoły*, [w:] A. Karpińska (red.), *Edukacja „głębszego poziomu” w dialogu i perspektywie*, Białystok 2005, s. 221.

Trudno mówić o pożądanym modelu współczesnego nauczyciela pomijając jego „widzenie” własnej roli zawodowej. W tekście przedstawiam zatem rozumienie własnych kompetencji przez nauczycieli gimnazjów. Problematykę tę sytuuję w tle terminologicznych ujęć pojęcia „kompetencje” oraz funkcjonujących w literaturze pedagogicznej klasyfikacji kompetencji zawodowych nauczyciela.

Wyjaśnienia terminologiczne

Zdefiniowanie pojęcia kompetencji przysparza badaczom niemało kłopotu. W ujęciu lingwistycznym kompetencja rozumiana jest jako zakres uprawnień, pełnomocnictw (...) zakres czyjejś wiedzy, umiejętności lub odpowiedzialności (od łac. *competentia* – odpowiedzialność, zgodność, uprawnienie do działania)³.

W literaturze pedagogicznej kompetencja jest rozumiana jako:

- a) zdolność do osobistej samorealizacji, podstawowy warunek wychowania⁴;
- b) zakres wiedzy, umiejętności i odpowiedzialności do wykonywania określonych zadań; zakres pełnomocnictw i uprawnień do działania; jest potencjalną umiejętnością ujawniającą się w chwili wykonywania danego zadania; człowiek kompetentny to osoba uprawniona do działania i decydowania mająca podstawy i kwalifikacje do wydawania sądów i opinii⁵.

Rozbudowaną definicję pojęcia „kompetencja” podaje M. Czerepaniak-Walczak. Kompetencję odnosi do podmiotu (określonej osoby). Według autorki kompetencja to: szczególna właściwość, wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie, umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości potrzeby i konsekwencji takiego właśnie zachowania oraz w przyjmowaniu na siebie odpowiedzialności za nie. Jest to więc dyspozycja osiągnana poprzez wyuczenie, uświadamiana przez człowieka, możliwa do zaobserwowania przez innych i powtarzana (nie jest jednorazowym aktem). Strukturę kompetencji tworzą następujące komponenty:

³ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978, s. 977.

⁴ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 129.

⁵ E. Goźlińska, F. Szlosek, *Podręczny słownik nauczyciela kształcenia zawodowego*, Radom 1997, s. 52.

- umiejętność adekwatnego zachowania się,
- świadomość potrzeby i skutków zachowania,
- przyjęcie odpowiedzialności za skutki⁶.

Autorka zaznacza jednocześnie, iż nie można kompetencji mylić ze sprawnością, gdyż sprawność jest kompetencją, gdy jest ujawniana w konkretnie opisanych standardach. Sprawnością nazywamy sytuację, gdy osoba może wykonać pewne zadanie. Gdy zadanie to osoba może wykonać w danych warunkach mówimy, iż posiada kompetencje.

Maria Dudzikowa kompetencję ujmuje jako zdolność do czegoś, która jest zależna zarówno od znajomości wchodzących w nią umiejętności, sprawności, jak i od przekonania o możliwości posługiwania się tą zdolnością⁷.

Kompleksowe ujęcie pojęcia kompetencji przedstawia S. Dylak, który definicję kompetencji przedstawia jako wielce złożoną dyspozycję, stanowiącą wypadkową wiedzy, umiejętności, postaw, motywacji, emocji i wartościowania⁸.

Krystyna Stech analizując prace Marii Dudzikowej i Marii Czerepaniak-Walczak zarysowuje charakterystykę właściwości kompetencji uznając, że kompetencje:

- a) to kategoria podmiotowa;
- b) mają ograniczony zasięg przedmiotowy i społeczny, wskazują na to, czego dotyczą i wobec kogo są przejawiane;
- c) należą do dyspozycji wyuczalnych, które jednostka może nabyć w procesie edukacji, a także poprzez swe życiowe doświadczenie;
- d) proces ich nabywania zachodzi zawsze w określonym kontekście, odbywa się w konkretnym układzie sytuacji typowych dla danej instytucji bądź środowiska;
- e) mają charakter dynamiczny, podlegają przeobrażeniom w toku życia człowieka;
- f) ich cechą jest generatywność i transferowalność, czyli możliwość przenoszenia się na inne dziedziny aktywności jednostki i tworzenia się nowych kompetencji⁹.

⁶ M. Czerepaniak-Walczak, *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Szczecin 1995, s. 137.

⁷ Por. M. Dudzikowa M., *Kompetencje autokreacyjne – czy i jak są możliwe do nabycia w toku studiów pedagogicznych*, [w:] Kwiatkowska H. (red.), *Ewolucja tożsamości pedagogiki*, Warszawa 1994, s. 204–205.

⁸ S. Dylak, *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Poznań 1995, s. 36.

⁹ K. Stech, *Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenie na problem*, [w:] K. Ferenz, K. Kozioł (red.), *Kompetencje nauczyciela–wychowawcy*, Zielona Góra 2002, s. 14.

Wszelkie przytaczane definicje nie różnią się zasadniczo w swojej treści. Ujmowane są one wszakże jako mniej lub bardziej złożone dyspozycje osobowościowe. Różnice można zauważyć jedynie w hierarchii wyróżnianych w definicjach komponentów.

Również kompetencje nauczycielskie jawią się w literaturze wielością ujęć i klasyfikacji.

Kompetencje zawodowe nauczyciela prezentowane są jako poziom wiedzy i umiejętności merytorycznych i metodycznych oraz konieczność prezentowania właściwych postaw wobec uczniów, a także wykonywanie zadań szkolnych wedle cech sprawnego działania i zasad współpracy¹⁰.

Często w analizie kompetencji nauczycieli autorzy eksponują trzy grupy:

- a) kompetencje merytoryczne dotyczące treści nauczanego przedmiotu – nauczyciel kompetentny merytorycznie jest zatem ekspertem i doradcą przedmiotowym;
- b) kompetencje dydaktyczno-metodyczne koncentrujące się na warsztacie pracy nauczyciela i ucznia (metodach i technikach nauczania i uczenia się) – nauczyciel jawi się tu jako doradca dydaktyczny;
- c) kompetencje wychowawcze dotyczące różnych sposobów oddziaływania na uczniów (zawierają się tu umiejętności komunikacyjne) – nauczyciel zgodnie z takim rozumieniem kompetencji jest doradcą wychowawczym i życiowym¹¹.

Poszczególne kompetencje nauczycielskie niezbędne do wykonywania założonych w toku kształcenia, doksztalcania i doskonalenia funkcji K. Denek ujął jako:

- a) kompetencje prakseologiczne wyrażające się skutecznością nauczyciela w planowaniu, organizowaniu, kontroli i ocenie procesów edukacyjnych;
- b) kompetencje komunikacyjne wyrażające się w skuteczności zachowań językowych w sytuacjach edukacyjnych;
- c) kompetencje współdziałania manifestujące się skutecznością zachowań prospołecznych i sprawnością działań integracyjnych;
- d) kompetencje kreatywne objawiające się w innowacyjności i niestandardowości działań nauczycielskich;

¹⁰ S. Wlazło, *Kompetencje nauczyciela*, „Dyrektor Szkoły” 1999, nr 4.

¹¹ Zob. W. Strykowski, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2003,

- e) kompetencje informatyczne uwidaczniające się w sprawnym korzystaniu z nowoczesnych źródeł informacji;
- f) kompetencje moralne wyrażające się w zdolności do pogłębionej refleksji moralnej przy ocenie dowolnego czynu etycznego¹².

Klasyfikację kompetencji zawodowych nauczyciela przedstawia również S. Dylak w swych opracowaniach dotyczących tej problematyki. Odwołując się do licznych pozycji literatury zagranicznej podaje, iż kompetencje nauczycielskie można podzielić na trzy grupy:

- a) kompetencje bazowe, pozwalające nauczycielowi na porozumienie się z dziećmi i współpracownikami;
- b) kompetencje konieczne, bez których nauczyciel nie mógłby pracować konstruktywnie; należą do nich kompetencje interpretacyjne, autokreacyjne oraz realizacyjne;
- c) kompetencje pożądane, które mogą, lecz nie muszą znajdować się w profilu zawodowym danego nauczyciela; należą do nich zainteresowania i umiejętności związane ze sportem, sztuką itp.¹³

Ugruntowaną pozycję kompetencji nauczycielskich ma w pedagogice propozycja R. Kwaśnicy, który wyróżnia dwie grupy tychże kompetencji.

Pierwszą z nich jest grupa kompetencji praktyczno-moralnych, wśród których umieszcza:

- a) kompetencje interpretacyjne rozumiane jako zdolności rozumiejącego odnoszenia się do świata; dzięki nim świat ujmowany jest jako rzeczywistość wymagająca ciągłej interpretacji i bezustannego wydobywania na jaw jej sensu;
- b) kompetencje moralne, które są zdolnością prowadzenia refleksji moralnej (w miejsce ustalania norm i nakazów moralnych);
- c) kompetencje komunikacyjne ujmowane jako zdolność do dialogowego sposobu bycia, czyli bycia w dialogu z innymi i z samym sobą.

Druą grupą wyróżnionych kompetencji to kompetencje techniczne. W odróżnieniu od poprzednich te są umiejętnościami, od których zależy instrumentalnie rozumiana efektywność działania i które mają przedmiotowo określony zakres zastosowań. Zawierają się w nich:

- a) kompetencje postulacyjne (normatywne) ujmowane jako umiejętność opowiadania się za instrumentalnie pojętymi celami i identyfikowanie się z nimi;

¹² K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998, s. 215–217.

¹³ Zob. S. Dylak, *Wizualizacja...*, op. cit., s. 36.

- b) kompetencje metodyczne stanowiące umiejętność działania według reguł określających optymalny porządek czynności; treścią owych reguł jest przepis działania mówiący co i jak należy robić, aby został osiągnięty cel zamierzony;
- c) kompetencje realizacyjne rozumiane jako umiejętność doboru środków i tworzenia warunków sprzyjających osiągnięciu celów¹⁴.

Wyróżniane kompetencje w pracach różnych autorów są ujmowane jako propozycja otwarta, jako zestaw ani jedyny, ani wyczerpujący, nastawiony na możliwość modyfikacji. Ponadto przytaczane kompetencje nie mają charakteru rozłącznego. Niektóre kompetencje umieszczane w jednej grupie u różnych autorów występują w rozmaitych zestawach.

Analiza wyników badań

Przyjmując, zgodnie z powyższymi analizami, iż bycie kompetentnym oznacza: wiedzieć, potrafić i prezentować właściwą postawę, interesujące wydaje się być zagadnienie dotyczące wiedzy nauczycieli w aspekcie kompetencji nauczycielskich.

Przedstawiona analiza stanowi fragment szerszych badań nad kompetencjami nauczycieli gimnazjów. W badaniu zastosowano autorski kwestionariusz ankiety, w którym jedno z pytań dotyczyło rozumienia kompetencji zawodowych nauczyciela¹⁵. Pytanie miało charakter otwarty, w odpowiedzi na które badani prezentowali własne rozumienie poszczególnych kompetencji. W prezentowanym tekście podejmuję próbę odpowiedzi na pytanie: Jak nauczyciele gimnazjów rozumieją własne kompetencje zawodowe?

Dla potrzeb tekstu przedstawiam rozumienie kompetencji nauczycielskich prezentowane przez grupę 100 nauczycieli. Badania były prowadzone na przełomie 2005/2006 roku, objęte nimi były gimnazja w województwie podlaskim.

¹⁴ Zob. R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwowski (red.), *Pedagogika: podręcznik akademicki*. Warszawa 2003; R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*, „Studia Pedagogiczne” 1995, t. 61; R. Kwaśnica, *Ku pytaniom o psychospołeczne kształcenie nauczycieli*, [w:] Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Ku pedagogii pogranicza*, Toruń 1990.

¹⁵ Definicje słownikowe podają, iż rozumieć znaczy wiedzieć, uświadamiać sobie, zdawać sobie sprawę z czegoś, podobne znaczenie nadaje się terminowi wiedza; wiedzieć znaczy to być świadomym czegoś, zdawać sobie sprawę z czegoś. Za M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1981.

Tabela. Rozumienie własnych kompetencji zawodowych nauczycieli gimnazjów

Kompetencje	Definicja (przyjęta za: W. Strykowski, <i>Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej</i> , Poznań 2003, s. 23.)	Zbieżne rozumienie [%]
Merytoryczne	Dotyczą treści nauczanego przedmiotu – nauczyciel kompetentny merytorycznie jest zatem ekspertem i doradcą przedmiotowym	43
Dydaktyczno-metodyczne	Koncentrują się na warsztacie pracy nauczyciela i ucznia (metodach i technikach nauczania i uczenia się) – nauczyciel jawi się tu jako doradca dydaktyczny	46
Wychowawcze	Dotyczą różnych sposobów oddziaływania na uczniów (zawierają się tu umiejętności komunikacyjne) – nauczyciel zgodnie z takim rozumieniem kompetencji jest doradcą wychowawczym i życiowym	42

Źródło: Badania własne.

W odniesieniu do ujęć kompetencji merytorycznych prezentowanych w literaturze zbieżne rozumienie prezentowało 43% nauczycieli. Respondenci podawali także, iż bycie kompetentnym merytorycznie znaczy:

- spełniać swoje obowiązki;
- znać zasady pracy z uczniami;
- posiadać wiedzę ogólną;
- być zadowolonym z tego, co się robi;
- mieć odpowiednie wykształcenie;
- dysponować wiedzą zdobytą na studiach;
- być osobą wykształconą.

Zgodne z przyjętym w literaturze pedagogicznej rozumienie kompetencji dydaktyczno-metodycznych podało 46% nauczycieli. Wśród badanych pojawiły się również opinie, iż bycie kompetentnym dydaktyczno-metodycznie oznacza:

- znać nowoczesne formy nauczania;
- kształcić umiejętności;
- być autorytetem;
- mieć wiedzę;
- postępować zgodnie z wytycznymi dydaktyczno-merytorycznymi;
- posiadać przeszkolenie w zakresie metod nauczania;
- dostosowywać metody do temperamentu uczniów;
- lubić swój przedmiot;
- znać prawa i obowiązki w szkole;
- posiadać szczegółową wiedzę w obrębie nauczanego przedmiotu;
- umiejętność posługiwania się pomocami dydaktycznymi;

- być dobrze przygotowanym do lekcji;
- korzystać ze środków dydaktycznych;
- stosować różnorodne metody;
- pracować zgodnie z planem wynikowym.

Zbieżne ujęcie kompetencji wychowawczych, z przytaczanymi definicjami w literaturze, podało 42% respondentów. Na pytanie o rozumienie tych kompetencji nauczyciele podawali również, iż bycie kompetentnym w tej sferze oznacza:

- znać swoje obowiązki;
- posiadać umiejętność pracy z trudnym uczniem, sprawiającym problemy wychowawcze;
- umieć jasno sprecyzować poglądy;
- być przykładem w środowisku;
- mieć doświadczenie;
- umieć opanować klasę;
- stosować różne sposoby oddziaływania na uczniów;
- znać kryteria oceniania uczniów.

Badani twierdzą również, że aby być kompetentnym wychowawczo trzeba „mieć talent oraz iż te kompetencje nabywa się w wraz z doświadczeniem (w ciągu posiadania wychowawstwa)”.

Powyższa analiza wskazuje, iż nauczyciele gimnazjów często mylnie rozumieją własne kompetencje zawodowe. Kompetencje merytoryczne jawią im się jako dydaktyczno-metodyczne („znać zasady pracy z uczniami”) i na odwrót („posiadać szczegółową wiedzę w obrębie nauczanego przedmiotu” – to zdaniem respondentów być kompetentnym metodycznie). Charakterystyczne jest rozumienie przez nauczycieli kompetencji w sposób zadaniowy. Wypowiedzi badanych koncentrują się na spełnianiu wyznaczonych obowiązków i zadań („spełniać swoje obowiązki, znać swoje obowiązki, znać prawa i obowiązki w szkole, pracować zgodnie z planem wynikowym, postępować zgodnie z wytycznymi dydaktyczno-merytorycznymi”). Kluczową pozycję w rozumieniu kompetencji nauczycielskich zajmuje bezspornie kategoria wiedzy, na dodatek encyklopedycznie przyswojona. W wypowiedziach trudno dostrzec potrzebę umiejętności zdobywania wiedzy, rewizji i doskonalenia własnego warsztatu pracy. Kompetencje wychowawcze jawią się głównie jako umiejętność pracy z uczniem trudnym, sprawiającym kłopoty. Dziś miejsce nauczyciela – doradcy życiowego – zajmuje nauczyciel potrafiący „opanować klasę”. Widoczne jest również, iż nauczyciele chętnie rezygnują z funkcji wychowawczej uznając, że tylko wychowawca klasy powinien takową pełnić.

Zarysowana analiza rozumienia własnych kompetencji współczesnego nauczyciela gimnazjum, stawia przed koniecznością zadania nowych pytań o przyczyny i źródła przedstawionych wyników badań. W momencie dzięciowym, gdy „wzrasta zapotrzebowanie na pracowników, nauczycieli (dop. K.S.) autonomicznych, twórczych, myślących niezależnie, (...) szkoła zdaje się być światem zamkniętym na te radykalnie odmienione oczekiwania pod jej adresem”¹⁶. I choć komponent wiedzy jest tylko jednym w strukturze kompetencji, powyższa analiza, moim zdaniem, nie pozwala na bierność osób zaangażowanych w reformę edukacji. Wszakże kwalifikacje nauczycielskie nie mają postaci finalnej, dlatego zmiana rozwojowa tych kwalifikacji jest niezbywalną właściwością pracy nauczyciela¹⁷.

¹⁶ II. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, Gdańsk 2005, s. 116.

¹⁷ Por. *ibidem*, s. 151.